

# Κοινωνιολογία και μετανεωτερικότητα

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΑΛΑΡΗΣ

ΠΟΛΛΑ τα ερωτηματικά που γεννά η κοινωνία της «ύστερης νεωτερικότητας» του τέλους του 20ού αιώνα, όπου η έννοια του όλου («κοσμο-οικονομία», «πλανητικό χωριό» – δύο τουλάχιστον όψεις του παγκόσμιου συστήματος) συμβιώνει με εκείνη της διάσπασης και της μεταλλακτικής μεγέθυνσης στο εσωτερικό των επί μέρους στοιχείων, μορίων και ενότητων που υπόκεινται σε μία αυξανόμενη απροσδιοριστία και νοηματική απώλεια.

Στο θεωρητικό επίπεδο, ιστορία, διαχρονικότητα και πολιτική πλήττονται και καθίστανται έννοιες προβληματικές, ενώ στους αντίποδες, νέες θεωρητικές τάσεις εμφανίζονται, που άκριτα και απροβλημάτιστα, όλο και περισσότεροι κοινωνικοί επιστήμονες μεταφέρουν από το χώρο της φυσικής και των μαθηματικών σε εκείνο των κοινωνικών επιστημών – θεωρία του χάους, θεωρία των καταστροφών, στρατηγική διαχείριση...

Η αποδόμηση του δυτικού Λόγου και η παράλληλη κρίση της φιλοσοφίας της ιστορίας φαίνονται να στερούν νόημα και δυνατότητες ανέλιξης από αντισυστηματικές εκδηλώσεις που υποβαθμίζονται έτσι σε φαινόμενα αταξίας με την έννοια των φυσικών επιστημών, αντικείμενο στατιστικών αναλύσεων ή απλά συμπύματα μετάβασης και μετασχηματισμού (προς τι;).

Όμως η κρίση της «κοινωνικής μηχανικής», της κοινωνικής παρέμβασης του κράτους-πρόνοιας που φαίνεται να συνοδεύει από την πλευρά της την παρακμή της ιστορίας και του εργατικού κινήματος δεν αφήνει έδαφος για ουσιαστικές παρεμβάσεις. Σε μία απαισιόδοξη εκδοχή, ενώ η ιστορία σαν θεμέλιο και ερμηνεία άνοιγε το δρόμο σε μία αισιόδοξη πορεία ανάπτυξης/ανέλιξης της ανθρωπότητας, η θεωρία του χάους και οι μεταφορές της φαίνονται να ανταποκρίνονται σε μία «ψυχρή», χασομική ανασυγκρότηση του παγκόσμιου συστήματος, χωρίς άλλη τελεολογία, έξω από τις εσωτερικές, επί μέρους, «υπερτελικές» τελεολογίες των επί μέρους υποσυστημάτων. Ο ορθολογικός σχεδιασμός εμφανίζεται να χάνει το νόημά του, τόσο ως πολιτική, όσο και ως θεμελιακός προσανατολισμός και υποκαθίσταται από τη στρατηγική διαχείριση και, αναφορικά με τις διαρκώς διευρυνόμενες μορφές χάους, ανομίας, απροσδιοριστίας, με μορφές just in time στρατηγικής παρέμβασης, τύπου Σομαλίας ή Τσερνομπίλ που κάθε άλ-

λο παρά αντιμετωπίζουν το πρόβλημα στη βάση του, εγγράφοντας έτσι νέες υποθήκες για το μέλλον.

Μήπως όμως πρόκειται για μία οιονεί διαλεκτική εξέλιξη όπου η συγκινησιακή ταύτιση με το παρόν – όσα επί του παρόντος διαδραματίζονται – εμποδίζει/συσκοτίζει την ανάγνωση/αναγνώριση διαλεκτικών διεργασιών όπου τα διαδραματιζόμενα θα αποτελούσαν τη διαλεκτική αντίθεση της προηγούμενης φάσης, αναμένοντας με τη σειρά τους την υπέρβασή τους σε μία νέα σύνθεση à venir; Όμως, διαλεκτική εξέλιξη δεν υπάρχει οπωσδήποτε με την έννοια ενός «από μηχανής θεού», οι εξελίξεις είναι μάλλον δυσώυνες, και εν πάση περιπτώσει η διαλεκτική υπέρβαση προϋποθέτει την «ιστορία», το «υποκείμενο» – ιστορικό υποκείμενο, ερμηνευτικό υποκείμενο, εμπλεκόμενο υποκείμενο... Αντίθετα, είμαστε μάρτυρες της απόρριψης κριτικών διαλεκτικών μοντέλων και της νομιμοποίησης της αγοράς ως μοναδικού πλέον πόλου και σημείου αναφοράς του κοινωνικού γίνεσθαι, που εμφορεί εξάλλου με τη λογική της τις νέες – καθοριστικής σημασίας – επικοινωνιακές τεχνολογίες.

Όσα προηγούμενα πολύ γενικά σκιαγραφήθηκαν εκφράζονται και στη διαμάχη των δύο πολιτικών ρευμάτων «μοντέρνο-μεταμοντέρνο» (ή νεωτερικό-μετανεωτερικό), που όμως και αυτή φαίνεται να είναι στο τέλος της, αν όχι και να έχει κλείσει. Με το τέλος αυτής της θεωρητικής διαμάχης, η σκηνή εμφανίζεται προς το παρόν βωβή. Ανασύνταξη δυνάμεων με ενσωμάτωση των μεταμοντέρνων ανησυχιών μ' όλες τις υπερβολές, στη συνεχιζόμενη ανέλιξη της νεωτερικότητας; Ή θεωρητικό blackout, με πλήρη επικράτηση της αγοράς και των στρατηγικών, επιχειρηματικού/επιχειρησιακού τύπου παρεμβάσεων; Ας επιστρέψουμε όμως στην αρχή. Τι είναι λοιπόν μοντέρνο, τι μεταμοντέρνο; Ας δούμε τη συζήτηση.

Η «νεωτερικότητα» φαίνεται να χαρακτηρίζει μία εποχή – αλλά και παράλληλα μία προσέγγιση του κόσμου, μία οπτική γωνία που αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο την εσωτερική λογική της πρώτης – η οποία, βασιζόμενη στο μεγάλο σχέδιο/πρόταγμα του Διαφωτισμού προσλαμβάνει όλη της τη σημασία κατά τη διάρκεια 20ού και του μεγαλύτερου μέρους του 19ου αιώνα.

Σε αδρές γραμμές μεταξύ του 1850 και του 1970, η πορεία της νεωτερικότητας διαγράφεται μέσα από σχέδια, από κοινωνικές πολιτικές ή φιλοσοφικές εντάξεις, από αισθητικές πρακτικές και από μία ευαισθησία που έχουν όλα ως κοινό παρονομαστή την πρόοδο του κοινωνικού σώματος.

Πρόοδο με Π κεφαλαίο, τεχνική πρόοδο οπωσδήποτε, εκφρασμένη από τον αυξανόμενο εκμηχανισμό της παραγωγής και της καθημερινής ζωής... αλλά κυρίως, πρόοδο κοινωνική, με προμετωπίδα την πολιτική πρόοδο, πρόοδο των δημοκρατικών αρχών, με εκφραστή το σύγχρονο πολίτη που ασκεί τα δικαιώματά του και το λόγο του με αναφορά στη Γαλλική Επανάσταση. Από τους διανοούμενους και τους καλλιτέχνες που την ανέπτυξαν και την εξέφρασαν, που αποτέλεσαν την «πρωτοπο-

ρία» της, η νεωτερικότητα νοήθηκε και βιώθηκε εν πολλοίς σαν μία εσχολογία, ένας δρόμος που οδηγούσε, που (θα) είχε στο τέλος του μία κατάσταση κοινωνικής ευδαιμονίας σε καθολικό / παγκόσμιο επίπεδο, με την οριστική επικράτηση του (ορθού) λόγου. Τείνοντας προς ένα σκοπό, ένα τέλος ίσως – μεταθέτοντας έτσι στο κοσμικό επίπεδο τις σωτηριολογικές διαστάσεις του χριστιανισμού της Δύσης – το σχέδιο της νεωτερικότητας όφειλε να εξασφαλίσει την πλήρη ανάπτυξη και εμπέδωση του «καινούργιου» – του καινοτομικού με την πιο μεστή έννοια του όρου – προς όφελος όλων. Στο επίπεδο της περιφέρειας – για να δώσουμε ένα παράδειγμα – παρ' ότι μία άβυσσος χωρίζει τη μαρξιστική θεωρία της ανάπτυξης από τη θεωρία του εκσυγχρονισμού (Rostow), μία γέφυρα τις ενώνει, αυτή της επερχόμενης διεύρυνσης/διάχυσης της ανάπτυξης, από το κέντρο προς την περιφέρεια: η αισιοδοξία της νεωτερικότητας γύρω από την έννοια ή μάλλον την ιδέα της προόδου, η πορεία της οποίας δεν φαίνεται (δεν φαινόταν) να μπορεί να ανακοπεί. Δείκτης της πορείας προς την ανελικτική ολοκλήρωση της προόδου, την κοινωνική συμφιλίωση, οιονεί σωτηριολογικά/εσχολογικά, ο ορθός λόγος εγγράφει την πράξη μέσα στη διαχρονία και την ιστορία.

Ως αντίθεση των παραπάνω εμφανίζεται, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, η μετανεωτερικότητα. Ως σημείο-κλειδί και συνάμα τέρας της παραπάνω σκιαγραφημένης πορείας αναφέρεται (σχηματικά) η κρίση της δεκαετίας του '70 (1973); Οι

στόχοι της νεωτερικότητας, πρόοδος και χειραφέτηση ως θεμελιακές ιδέες και αξίες, αλλά και όλη η κοινωνική προβληματική με τις προτεινόμενες λύσεις μέσω του κράτους-πρόνοιας, η οικονομική κρίση επιταχύνει μία σειρά από τεχνολογικές μεταβολές που εκτείνονται σε όλες τις δραστηριότητες και φαίνονται να ανοίγουν το δρόμο σε ένα νέο τύπο κοινωνίας (ή μη κοινωνίας;) – στην προέκταση της εποχής της νεωτερικότητας αλλά και σε αντίθεση με αυτήν – κουλτούρας και ατομικότητας<sup>1</sup>. Γεγονός που θέτει το ερώτημά του τι θα επικρατήσει μελλοντικά, ακόμη και το κατά πόσο αυτό το ερώτημα έχει ακόμη νόημα, κατά πόσον η ιστορία και το σχέδιο του Διαφωτισμού δεν έχουν φθάσει στο τέλος τους αλλά εισέρχονται σε μία νέα φάση – ιδού ένα διακυβευόμενο ολκή.



Και υπάρχει μεν πραγματικό πρόβλημα όσον αφορά το γνωστικό/επιστημολογικό πλαίσιο (και όχι μόνο) της νεωτερικότητας. Μπορεί όμως η λύση να είναι η γενική εξίσωση των καταστάσεων που οδηγεί σε μία τελική ανάρτηση του Λόγου και απροσδιοριστία και όχι μία αναδόμηση-ανασυγκρότηση, προϊόν αναστοχασμού;

Οι παραπάνω εξελίξεις δεν αποτελούν «μαγική μεταβολή». Ήδη από τη δεκαετία του '50, συγγραφείς όπως ο D. Bell αλλά και ο R. Aron (1962), ο A. Touraine (1969) εισάγουν τους όρους βιομηχανική-μεταβιομηχανική κοινωνία, ή κοινωνία των υπηρεσιών, προβάλλοντας τις τεχνολογικές παραμέτρους, οι οποίες έτσι τείνουν να υποκαταστήσουν κοινωνικές αναζητήσεις που στρέφονταν γύρω από

την ταξική ανάλυση, την κριτική του κράτους και τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας<sup>2</sup>.

Ο Bell υπογραμμίζει τον αποφασιστικό ρόλο της γνώσης στην κοινωνική οργάνωση της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας όπου κυριαρχούν οι υπηρεσίες και οι νέες τεχνολογίες της διανοητικής εργασίας, όπου η εργασιακή δύναμη «μεταπηδάει» από το φυσικό στο διανοητικό πεδίο, έρευνα, οργάνωση, διοίκηση, εκπαίδευση, ενώ οι κοινωνικές τάξεις εξαφανίζονται και τη θέση τους παίρνουν άτομα χωρίς συγγένεια, σε έναν κόσμο επίπεδο σαν ένα ντεκόρ, όπως σχετικά αναφέρει και ένας άλλος Αμερικανός κοινωνιολόγος του '50, ο David Riesman<sup>3</sup>. Βασισμένη σε μία γενικευμένη εξίσωση των ανθρώπων και των πραγμάτων, η μετα-βιομηχανική κοινωνία

δεν φαίνεται να έχει θέση για εννοιολογικές προσεγγίσεις σαν αυτές του K. Marx, όπως τουλάχιστον αποκρυσταλλώνονται στην έννοια της επανάστασης.

Πάνω σ' αυτά τα θεμέλια της «όψιμης νεωτερικότητας» φαίνεται να αρθρώνεται και να ορθώνεται ο λόγος της μετα-νεωτερικότητας (ή μεταμοντερνικότητας), που διατρέχει τη δεκαετία του '80, και αποτελεί σε ένα πρώτο επίπεδο την καταγγελία της νεωτερικότητας και της εκλογικευτικής λογικής που τη διακατέχει, ως υπεύθυνης για την οικονομική και πολιτισμική κρίση, και λίγο-πολύ όλων των δεινών και εν τέλει της συντριβής της ατομικότητας, μέσω της τυφλής αναζήτησης του καινούριου. Ως αντίδοτο προβάλλεται η επιστροφή στη μοναδικότητα, σ' αυτά που απέμειναν από την παράδοση. Στη θέση της καθολικής ισχύος της νεωτερικότητας η αναζήτηση των ατομικών ιδιαιτεροτήτων, στη θέση του τελεολογικού σχήματος προς την κατεύθυνση της προόδου η επαναληπτικότητα και η αιώνια επιστροφή και, πιο κοντά στην τεχνολογία, η ad infinitum επαναλαμβανόμενη συγχρονία της δικτυακής επικοινωνίας μέσω των υπολογιστών.

Από την κριτική της «υπερ-νεωτερικότητας» της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας κατά D. Bell, υπό την έννοια της επιτάχυνσης της κίνησης της νεωτερικότητας και της κουλτούρας της μέσα στο πεδίο του εφήμερου που φθάνει σε σημείο αποστέρευσης κάθε σημασίας άλλης από εκείνη που συνοδεύει την τεχνολογική «υπερτέλεια» και την αποθέωση της τεχνικής, το πέρας από την κριτική του τεχνολογικού μοντερνισμού προς εκείνη του κοινωνικού-πολιτικού μοντερνισμού, είτε πρόκειται για την επαναστατική του έκφραση και την ανάπτυξη κοινωνικών αντι-μοντέλων, είτε, στο άλλο άκρο του continuum, για τη μεταρρυθμιστική δράση του κοινωνικού κράτους, επιτελείται βαθμιαία και ολοκληρώνεται θα λέγαμε τη δεκαετία του '80, με την άνοδο του νεο-φιλελευθερισμού και το συνακόλουθο «τέλος των ιδεολογιών»<sup>4</sup>.

Το «τέλος του κοινωνικού» θα προβληθεί από πολλούς συγγραφείς που εγγράφονται πια μέσα στο πεδίο της μετα-μοντέρνας κριτικής του κριτικού κοινωνικού λόγου.

Ο Baudrillard και ο Lipovetsky είναι, μεταξύ άλλων, οι κήρυκες του «τέλους του κοινωνικού» και της «εποχής του κενού». Στη συνέχεια της κριτικής του τεχνολογικού μοντερνισμού, ο J. Baudrillard προβάλλει τη «δυστοπία» της ταχύτητας/επιτάχυνσης της νεωτερικότητας, επιτάχυνσης σε σχέση με την τεχνολογία και τα ΜΜΕ, επιτάχυνση της «πολιτικής, ιστορικής, πολιτιστικής πράξης», όπου η υπέρβαση ενός ορίου λειτουργεί ως «ταχύτητα διαφυγής», κατά και πέρα από την οποία όλα τα «άτομα νοήματος», «ελευθερωμένα από την επίδραση της παγκόσμιας έλξης» (η μεταφορά είναι φανερή), «χάνονται στο διάστημα»<sup>5</sup>. «Βρισκόμαστε στην εποχή της εξαφάνισης του κοινωνικού, της εξαφάνισης της ιστορίας», ενώ, «από την υπερβολική πυκνότητα που υπάρχει στις πόλεις, τα εμπορεύματα, τα μηνύματα, τα ηλεκτρονικά κυκλώματα κ.λπ. πηγάει «η μάζα, αυτό το αδρανές υλικό της κοινωνίας»<sup>6</sup>. Έχουμε μπει

στη φάση της προσομοίωσης (simulation), έννοια-κλειδί για τον Baudrillard και που εισχωρεί στα πάντα, ακόμη και «οι παραπάνω θέσεις δεν αποτελούν παρά μία άσκηση προσομοίωσης. Η επιτάχυνση λαμβάνει χώρα και εδώ, οι υποθέσεις εξωθούνται στα όριά τους, ώστε να πηγαίνουν πέρα από το σημείο της μη-επιστροφής». Η θεωρία εισέρχεται έτσι «στον υπερχώρο της προσομοίωσης – όπου χάνει κάθε αντικειμενική εγκυρότητα». Τελικά, στο πεδίο της προσομοίωσης, «...τα πάντα συμβαίνουν σαν να συνεχίζαμε να παράγουμε ιστορία, ενώ με το να συσσωρεύουμε σύμβολα του κοινωνικού, σύμβολα του πολιτικού, σύμβολα προόδου και αλλαγής, απλώς συντελούμε στο τέλος της ιστορίας»<sup>7</sup>. Όμως ο τρόπος που αυτός ο «ύστερος» Baudrillard θέτει το πρόβλημα, τον οδηγεί ταυτόχρονα και σε ένα αδιέξοδο, από το οποίο έτσι «φαίνεται να αρνείται την ίδια τη δυνατότητα κοινωνικής θεωρίας ή κοινωνικής αλλαγής» και «σε πολιτικούς όρους, το σχέδιο του Baudrillard τελικά συνοψίζεται σε μία παράδοση άνευ όρων στην ηγεμονία της Δεξιάς και σε μία μυστική συνεννοή με ένα αριστοκρατικό συντηρητισμό» (Kellner)<sup>8</sup>.

Λιγότερο παραληρηματικοί άλλοι, όπως ο Αμερικανός Chr. Lasch αλλά και ο R. Sennet, αναφέρονται εξίσου στην κρίση, την υποβάθμιση, την εγκατάλειψη ή το τέλος του κοινωνικού και του υποκειμένου, σε συνδυασμό με το τέλος των μεγάλων θρησκειών και πολιτικών συστημάτων και την επικράτηση του ψυχολογικού στοιχείου, – την επικράτηση του Homo Psychologicus – που χαρακτηρίζεται από την ξέφρενη αναζήτηση της προσωπικής πραγμάτωσης (αυτοβεβαίωσης), τόσο στο επίπεδο του σώματος, όσο και σε εκείνο της έκφρασης<sup>9</sup>.

Περισσότερο θετικός, ο Lipovetsky περιγράφει τη μεταμοντέρνα κουλτούρα σαν «αποκεντρωμένη και ετερόκλητη ή ψυχολογίζουσα, πορνογραφική ή εκλεπτυσμένη, καινοτομική ή ρετρό, καταναλωτική ή οικολογική, εξεζητημένη ή αυθόρμητη, θεαματική ή δημιουργική»<sup>10</sup> στο εσωτερικό της οποίας «όλες οι επιλογές, όλα τα επίπεδα μπορούν να συνυπάρξουν, χωρίς αντίφαση ούτε αποκλεισμό», σε μία εποχή «χωρίς σταθερά σημεία αναφοράς, χωρίς μεζονες συντεταγμένες», χαρακτηριστικό «μιας κοινωνίας που βγαίνει από ένα τύπο οργάνωσης ομοιόμορφης και διευθυντιστικής (dirigiste), και που για να το επιτύχει ανατρέπει τις βασικές αξίες της νεωτερικότητας». «...Οι μεγάλοι άξονες της νεωτερικότητας, η επανάσταση, οι επιστήμες, η λαϊκότητα, η πρωτοπορία παραμερίζονται από την ηδονιστική εξατομίκευση..., η μεταμοντέρνα κοινωνία... δεν έχει πια ιστορικό πρόγραμμα που να κινητοποιεί, στο εξής μας διέπει το κενό, ένα κενό εν τούτοις χωρίς τραγική διάσταση ούτε αποκάλυψη»<sup>11</sup>.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, κατά τον A. Touraine, η εργαλειακή διάσταση θριαμβεύει με τη μορφή της στρατηγικής διαχείρισης στο πεδίο των επιχειρήσεων, ιδιωτικών ή δημόσιων, που ανταγωνίζονται για την κατάκτηση των αγορών ενώ το εννοιολογικό/αξιολογικό πεδίο γίνεται ιδιωτική και υποκειμενική υπόθεση στα πλαίσια του (δια)χωρισμού του δημόσιου από το

ιδιωτικό. Τα κοινοβούλια χάνουν το ρόλο εκπροσώπησης των κοινωνικών αναγκών και δεν είναι πια παρά ένας χώρος όπου προσδιορίζεται με τρόπο λιγότερο ή περισσότερο πραγματικό η βάση στήριξης της εκτελεστικής εξουσίας που μετατρέπεται σε διαχειριστή και προ πάντων σε τράπεζα<sup>12</sup>.

Το νέο, μετακοινωνικό πεδίο ολοκληρώνεται με την αντικατάσταση του «κοινωνικού» από το «φυσικό» (οικολογικό), δηλαδή την «επιβίωση του πλανήτη», που απειλείται από τα καταστρεπτικά αποτελέσματα της περιβαλλοντικής μόλυνσης και της ανεξέλεγκτης – κοινωνικά και πολιτισμικά – διάδοσης των τεχνικών, όπως επίσης και της δημογραφικής έκρηξης, υπό καθεστώς εντεινόμενου δυαδισμού και εξαθλίωσης ενός μεγάλου μέρους της περιφέρειας. Η (απ)άρνηση της ιστορίας ή

μάλλον της φιλοσοφίας της οδηγεί στην αντικατάσταση της *διαδοχής* των πολιτιστικών μορφών από την *ταυτόχρονη* παράθεσή τους, μέσα στο «φантаστικό μουσείο μας», όπου τα άτομα διασχίζουν το χώρο και το χρόνο με τα ταξίδια, την επίσκεψη των μουσείων, τα βιβλία, την τέχνη, τους δίσκους και άλλα μέσα αναπαραγωγής, γεγονός που τα καθιστά εξίσου ευαίσθητα σε έργα που βρίσκονται κοντά ή αντίθετα, απέχουν πολλούς αιώνες ή χιλιάδες χιλιόμετρα, ενώ η τηλεόραση έχει την ιδιότητα πράγματα και γεγονότα απομακρυσμένα στο χώρο και το χρόνο να τα καθιστά σύγχρονα και οικεία<sup>13</sup>.

Αυτή η έλλειψη βάθους, απόστασης, προοπτικής, μέσα σε μία γενική εξίσωση των πραγμάτων και ο χωρισμός των πολιτιστικών δημιουργημάτων από το ιστορικό τους πλαίσιο καταλήγει στην τελική απόλεια της έννοιάς τους και την αγοραία και εργαλειοποιημένη αναπαραγωγή τους ως «προσομοιώματα» (simulacra) πλέον, με κραναγαλέα παραδείγματα το μεταμοντέρνο αρχιτεκτονικό εκλεπτυσμό ή το μαζικό τουρισμό με τα καταναλωτικά πρότυπα του και ακραίες εκδηλώσεις τα «θεματικά πάρκα» τύπου Disneyland. Η Αγορά καθίσταται το ύστατο σημείο αναφοράς και κριτής αξιών σε μία στενή περιτύχη κουλτούρας και οικονομίας.

Ως πολιτιστικό πλέον κίνημα, ο μεταμοντερνισμός, απορρίπτοντας τη λειτουργική διαφοροποίηση του κόσμου σε αυτόνομες σφαίρες – πολιτική, οικονομία, κουλτούρα – (M. Weber) καταργεί την αποστασιοποίηση και τον κοινωνικό αναστοχασμό, εκσφενδονίζοντας το άτομο μέσα στον κόσμο, μέσα σε μία γε-

νικευμένη αγορά που διαρκώς διευρύνεται με νέες διαφοροποιήσεις και μετασχηματίζεται με τη διευρυνόμενη χρήση των νέων τεχνολογιών και των επικοινωνιακών δικτύων.

Βασικό σημείο αναφοράς αποτελεί για τον Touraine, «το πέρας από μία κοινωνία παραγωγής και παραγωγών θεμελιωμένης στον ορθολογισμό, τον ασκητισμό και την πίστη στην πρόοδο, σε μία κοινωνία της κατανάλωσης, «όπου το άτομο συμμετέχει στη λειτουργία του συστήματος, όχι μόνο με την εργασία και τη σκέψη του, αλλά και με τις επιθυμίες και τις ανάγκες που προσανατολίζουν την κατανάλωσή του, «ενσωματωμένο σε ένα σύνολο σημείων και γλωσσών που δεν έχουν πια ιστορικές αναφορές»<sup>14</sup>.

Κατά τον Maffesoli, τον Προμηθέα ως μεταφορά του κοινωνικο-πολιτισμικού γίνεσθαι δίδεχεται ο Διόνυσος<sup>15</sup>, ενώ ο Touraine, καθόλου διθυραμβικός, αναφέρεται στην επιστροφή σ' έναν πολυθεϊσμό ανάμικτο με αθεϊσμό. Γεγονός που δεν αναιρεί τον εντεινόμενο κοινωνικο-οικονομικό δυαδισμό και τον ανταγωνισμό στο εσωτερικό των συστημάτων, μηχανισμών και δικτύων παραγωγής και διαχείρισης με τη διαρκώς διογκούμενη συμμετοχή του πολιτιστικού κεφαλαίου, την αυξανόμενη εξαύλωση όπως εκφράζεται από την ένταση των συμβολικο-επικοινωνιακών μηχανισμών και τη γενικευμένη κατανάλωση «σημείων».

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια της μετα-νεωτερικής σημειωτικής κοινωνίας της αγοράς, ήταν φυσικό να δοθεί από κοινωνιολόγους ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της

*επιχείρησης* και την κυρίαρχη θέση της, ως ενός (του) νέου προνομακού κοινωνικού δρώντος (ίσως ως simulacrum υποκειμένου κατά την έννοια του Baudrillard), παράλληλα με την κρίση του κράτους πρόνοιας και τη «δύση» της εργατικής τάξης και άλλων δυνάμει υποκειμένων της ιστορίας.

Εισδύοντας στο κενό που άφησε η κρίση του κράτους πρόνοιας της φορδικής περιόδου, η επιχείρηση νέου τύπου τείνει να το υποκαταστήσει με πολλαπλούς τρόπους. Τα νέα παραγωγικο-καταναλωτικά πρότυπα, με την αντικατάσταση, χάρη στην ανώτερη εκλογίκευση που επιτρέπουν οι νέες τεχνολογίες, της καθολικής παραγωγικής λογικής από τις διαφοροποιημένες λογικές των «μικρών σειρών» (ευέλκτα συστήματα παραγωγής), συναρτώνται με τη διάσπαση των σχετικά ομογενοποιη-



μένων αγορών της προηγούμενης περιόδου σε επί μέρους, κατακεραματισμένες (segmented) αγορές – όχι μόνο όσον αφορά την αγορά αγαθών και υπηρεσιών αλλά και τις αγορές εργασίας, χρήματος κ.λπ.– που φέρουν τα σπέρματα δυνάμει κοινωνικών περιθωριοποιήσεων και διψιών.

Σε αναλογία, η σφαίρα της συλλογικής κατανάλωσης, κατ'εξοχήν σφαίρα του κενύσιανου κράτους πρόνοιας εμφανίζει τάσεις υποβάθμισης, διάσπασης και εν μέρει απορρόφησης από τον ιδιωτικό/επιχειρηματικό τομέα. Στα πλαίσια των νέων εκλογικευτικών στρατηγικών και πρακτικών, η επιχείρηση τείνει να αναλάβει τμήματα κατ'εξοχήν σημασιοδοτικών λειτουργιών (π.χ. εκπαίδευση/κατάρτιση), φορείς κατά τα παρελθόν των μύθων και αξιών του μοντερνισμού, φορτίζοντάς τις με τις νέες αξίες και μυθολογίες της

επιχείρησης που αναφέραμε προηγούμενα. Οι λειτουργίες της σφαίρας της συλλογικής κατανάλωσης που παραμένουν στο κράτος τείνουν να καταστούν «υπολειμματικές», αναφερόμενες στην ικανοποίηση (ελλιπή και προβληματική), όχι πια του κοινωνικού συνόλου δικαιωματικά, αλλά των λιγότερο ευνοημένων κατηγοριών, αυτών που δεν ανήκουν στο «ανθρώπινο κεφάλαιο» που εξυπηρετείται από το πλέγμα ιδιωτικοποιημένων παροχών της νέας επιχείρησης.

Γενικότερα όμως, το κράτος τείνει να ακολουθήσει τα νέα πρότυπα που διαχέει η επιχείρηση, όχι μόνο στο διαχειριστικό επίπεδο – λόγω των πιεστικών εκλογικευτικών αναγκών και της στενότητας των διαθέσιμων πόρων –, αλλά και στο επίπεδο της νέας λογικής που το διακατέχει, που επικεντρώνεται στη ρύθμιση της οικονομικής διαδικασίας μέσω της ενεργού στήριξης της νέας επιχειρηματικής δομής και της ιδιωτικής επιχείρησης. Σε ένα καθεστώς έντονου ανταγωνισμού στο εσωτερικό του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος μεταξύ των διαφόρων γεω-πολιτικών/γεω-οικονομικών ενότητων για την προσέλκυση επιχειρήσεων και συγκράτηση της ανεργίας, η επιχείρηση έχει εξωτερικεύσει σημαντικό τμήμα του κόστους παραγωγής, που αναλαμβάνεται από τους δημόσιους φορείς κάθε γεωγραφικού επιπέδου – με στόχο την ενίσχυση των τοπικών/εθνικών παραγωγικών συστημάτων. Τούτο όμως, οδηγεί σε μία παράλληλη μείωση, αν όχι μηδενισμό, της αυτονομίας του δημόσιου φορέα, τόσο όσον αφορά τον αναδιανεμητικό του ρόλο – που αφενός τείνει να συρρι-



κνωθεί, αφετέρου υπόκειται σε μία στενότερη εργαλειοποίηση –, όσο και τον αντίστοιχο ιδεολογικο-πολιτισμικό<sup>16</sup>. Κατά τον E. Enríquez, η σημερινή επιχείρηση, «νέος κοινωνικός δρών» «δημιουργός κοινωνικών αξιών», αποτελεί «τη νέα υπέρβαση», που υποκαθιστά τις δύο κυρίαρχες εκφάνσεις του θείου από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, το κράτος και το χρήμα, και είναι σε θέση να κινητοποιήσει ενέργειες και να παίξει το ρόλο εξιδανικευμένου πόλου. «Αναπτύσσει μία ισχυρή ιδεολογία και προβάλλει ως θεμελιωτής πολιτισμού και αξιών που επιζητεί να καταλάβει όλο το χώρο». Για να το επιτύχει αυτό, η επιχείρηση έπρεπε «να μπορέσει να εμφανιστεί ως η ενσάρκωση του διπλού χαρακτηριστικού που συνοδεύει την ορθολογικότητα, έπρεπε δηλαδή να εμφανιστεί συγχρόνως... ως το μόνο στοιχείο παραγωγής πλούτου... και ως δυνάμνη να εξασφαλίσει την τάξη και την κοινωνική συναίνεση». Σήμερα, λοιπόν «μεταξύ όλων [των θεσμών] ... η επιχείρηση φαίνεται να είναι η κατ'εξοχήν δυνάμνη να παράσχει το κυρίαρχο πρότυπο αναφοράς για το σύνολο των συλλογικών συμπεριφορών...». «...Αποτελεί τον πόλο διάδοσης μιας σύλληψης του κόσμου υπό μορφήν ενός συνόλου στρατηγικών συμπεριφορών...» και «...διαχέει τις (αντ)αγωνιστικές της αξίες σε όλους τους τομείς της κοινωνίας...»<sup>17</sup>.

Η εννοιολογική διάκριση μοντερνικότητα/μεταμοντερνικότητα (ή νεωτερικότητα/μετανεωτερικότητα), χρησιμοποιήθηκε στην ανάλυση των μορφών της κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής αλλαγής, εν πολλοίς υποκαθιστώντας μία προηγούμενη διάκριση αναφορικά με την προβαλλόμενη μετάβαση από τη «βιομηχανική» στη «μεταβιομηχανική» κοινωνία (που αφορούσε τις μεταβολές στην κοινωνικοοικονομική σφαίρα ως αποτέλεσμα τεχνολογικών καινοτομιών)<sup>18</sup>. Γίνεται σε μεγάλο βαθμό συσχετισμός μεταξύ μεταβιομηχανικού και μεταμοντέρνου. Έτσι, ο Lyotard, που πρώτος εισήγαγε τον όρο μεταμοντέρνο στο φιλοσοφικο-κοινωνιολογικό πεδίο, αναφέρεται στη μεταβολή της θέσης της γνώσης «καθώς οι κοινωνίες εισέρχονται σ' αυτό που λέγεται μεταβιομηχανική εποχή και οι κουλτούρες σ' αυτό που λέγεται μεταμοντέρνα εποχή»<sup>19</sup>. Από την άλλη πλευρά, μοντερνισμός/μεταμοντερνισμός δηλώνουν αμιγέστερα τα αντίστοιχα πολιτιστικά ρεύματα ή κινήμα-

τα. Έτσι, ο μοντερνισμός (ή νεωτερικότητα), ορίζεται ως η εν πολλοίς αντίδραση και κριτική, στη σφαίρα της κουλτούρας, στον υλιστικό, ωφελμιστικό και πειθαρχημένο χαρακτήρα της «αστικής ζωής», σαν συνέπεια των κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών που εισήγαγε η νεωτερικότητα, καθώς οι αλλαγές στην οικονομική και την κοινωνική σφαίρα που ξεκίνησαν ως «όψεις του ίδιου φαινομένου, της νεωτερικότητας», εξελίχθηκαν στη συνέχεια ανταγωνιστικά. Ο μοντερνισμός περιγράφεται από τον D. Bell ως ένα πολιτιστικό πνεύμα που διεισδύει σ' όλες τις τέχνες και δίνει έμφαση στην κίνηση και τη ροή, πειραματικό στη μορφή, που χαρακτηρίζεται από αδιαφάνεια και ανοικειότητα, αρνείται όρια και απορρίπτει τη μίμηση, αποτελεί δε απάντηση και αντίδραση στις κοινωνικές αλλαγές που επιτελούνται στα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού, στο χώρο της αντίληψης και της συνείδησης.

Ο Bell αναφέρεται στη συνέχεια στην εξάντληση του δημιουργικού πνεύματος του μοντερνισμού, λόγω της ενσωμάτωσής του στην «πολιτισμική μάζα» καθώς «τίποτα πια δεν ενοχλεί και οι αντι-αστικές συμπεριφορές έχουν πια γίνει κοινοτοπία», ενώ οι πειραματικές μορφές έχουν γίνει «η σύνταξη και η σημειωτική της διαφήμισης και της υψηλής ραπτικής»<sup>20</sup>.

Ο μεταμοντερνισμός που εμφανίζεται κατ'αρχήν στην Αμερική ως αντίδραση στην πολιτισμική ενσωμάτωση του μοντερνισμού και στην εξουδετέρωση της κριτικής του διάσπασης, χαρακτηρίζεται, σε γενικές γραμμές, από εικονοκλαστική διάθεση απέναντι στην τέχνη ως θεσμό, από τεχνολογική αισιοδοξία, έντονο εκλεκτικισμό και «πολιτιστικό λαϊκισμό».

Ειδικότερα όσον αφορά το φιλοσοφικο-κοινωνικό του σκέλος, ο μεταμοντερνισμός θεμελιώνεται στο μετα-στρουκτουραλιστικό κίνημα του τέλους του '60 (βλ. Foucault, Derrida...) – στην προέκταση του οποίου βρίσκεται και ο Lyotard –, με τις έννοιες-κλειδιά της «αποδόμησης», της «διαφοράς», της «αποκέντρωσης» (ως μετατόπισης από το κέντρο) και της «διακειμενικότητας». Στα πλαίσια της διακειμενικότητας και της αρχής «δεν υπάρχει τίποτα έξω από το κείμενο» που παραπέμπει σε μία ατέλειωτη συζήτηση και αντιπαράθεση μεταξύ κειμένων που αντιμετωπίζονται ως «πρακτικές γραφής»<sup>21</sup>, η φιλοσοφία της αποδόμησης του Derrida προβάλλει τον χωρίς τέλος

χαρακτήρα της ερμηνευτικής λειτουργίας μέσα από τη διάσπαση και τους μετασχηματισμούς του κειμένου, και το αναπόφευκτο της πολλαπλότητας του νοήματος<sup>22</sup>.

Εξάλλου υποστηρίζεται, ότι η γραφή, ως πράξη υποκατάστασης της φωνής/ομιλίας, της φωνής/παρουσίας, θεωρούμενης ως βάσης των «μεταθεωρητικών αξιωμάτων» της συνείδησης και της υποκειμενικότητας που οδήγησαν στη συγκάλυψη των αληθινών υποκειμένων και των αληθινών διαφορών που συνθέτουν την κοινωνική ζωή, επιτρέπει τη βεβαίωση των διαφορών. Η αναζήτηση αυτών των διαφορών σημαίνει αποκέντρωση της σκέψης, σημαίνει μετατόπιση από κάθε μορφή νεωτερικότητας πίστης ότι υπάρχουν θεμελιακές, απλές αλήθειες, στην ιστορία «εάν υπάρχει μία βασική αλήθεια, αυτή είναι σίγουρα η ελέγχουσα αλήθεια της κυρίαρχης τάξης»<sup>23</sup>.

Ο μεταμοντερνισμός εξουδετερόνεται με τη σειρά του «λόγω της ικανότητας μιας τεχνολογικά και οικονομικά πλήρως ανεπτυγμένης “μεντιατικής” κουλτούρας να ενσωματώνει και να εμπορευματοποιεί ακόμη και τις πιο σοβαρές προκλήσεις», στο εσωτερικό μιας κοινωνίας που μετατρέπει τις επιθέσεις στις αξίες της σε «ευχάριστη διασκέδαση» και εξουδετερώνει τους κριτικούς της με την ανταμοιβή της επιτυχίας<sup>24</sup>.

Απογυμνωμένος από τη ρητορική της πρωτοπορίας, ο μεταμοντερνισμός κατηγορήθηκε στη συνέχεια ως μία «αντιδραστική» τάση, έκφραση της τεχνοκρατικής, γραφειοκρατικής κοινωνίας, ως σύμπτωμα παρακμής της δημιουργικότητας και τάση άκριτης αποδοχής ή και εορτασμού

της κρατούσας κατάστασης. Έχει όμως γίνει και μία ειδικότερη διάκριση μεταξύ ενός «συντηρητικού μεταμοντερνισμού αντίδρασης» και ενός «κριτικού μεταμοντερνισμού αντίστασης» (Foster). Ο πρώτος απορρίπτει το μοντερνισμό για να ενστερνιστεί και να εορτάσει σύμφωνα με τα προηγούμενα το status quo, ενώ ο δεύτερος επιζητεί να «αποδομήσει» το μοντερνισμό και να αντισταθεί στο status quo<sup>25</sup>.

Στην ίδια γραμμή, ο J.F. Lyotard υποστηρίζει ότι οι υποσχέσεις της νεωτερικότητας για τη χειραφέτηση της ανθρωπότητας δεν είναι πια πραγματοποιήσιμες, ενώ οι μεγάλες, ολιστικές, κοινωνικές θεωρίες που συνόδευαν τη νεωτερικότητα έχουν καταστεί προβληματικές, χάνοντας την πειστικότητά τους, ως συνέπεια του γεγονότος ότι οι μορφές της γνώσης, οι



κοινωνικές καταστάσεις και οι ανθρώπινες εμπειρίες και υποκειμενικότητες δεν είναι (ή δεν είναι πια) αυτό που πιστευόταν προηγουμένως ότι ήταν<sup>26</sup>.

Ο Lyotard προτείνει, στο πολιτιστικό πεδίο, μία στάση αντίστασης, καθώς «η πραγματική πολιτική προτεραιότητα σήμερα, τουλάχιστον όσον αφορά την κουλτούρα, είναι η συνέχιση της αντίστασης που προβάλλει η γραφή στην κατεστημένη σκέψη, σ' αυτό που έχει ήδη γίνει, σ' αυτό που ο καθένας νομίζει, σ' αυτό που είναι ευρέως γνωστό, σ' αυτό που είναι ευρέως αποδεκτό, σ' αυτό που είναι αναγνώσιμο, σε ό,τι μπορεί ν' αλλάξει μορφή και να γίνει αποδεκτό από την κοινή γνώμη εν γένει... Το όνομα που δίνεται πιο συχνά σ' αυτή τη στάση είναι μεταμοντέρνα»<sup>27</sup>.

Αυτή η αντίληψη του μεταμοντερνισμού ως πρακτικής αντίθετης στην επίσημη κουλτούρα, προτείνει μια «κριτική αποδόμηση» της παράδοσης και του μοντερνισμού<sup>28</sup>. Προβάλλεται πάντως από τον Lash ότι ο Lyotard λανθασμένα αποκαλεί μοντέρνο αυτό που είναι κλασικό (ουμανιστικό), ενώ αυτό που είναι πράγματι στην ουσία του μοντέρνο (και το οποίο προτείνει), λανθασμένα αποκαλεί μεταμοντέρνο<sup>29</sup>.

Από την άλλη πλευρά, ο F. Jameson, σε μία μαρξιστική προοπτική, υποστηρίζει τη θέση του μεταμοντερνισμού ως αντίδρασης, χαρακτηρίζοντάς τον ως το πολιτιστικό συσχετιζόμενο του ύστερου, καταναλωτικού καπιταλισμού, του οποίου τη λογική οι μεταμοντέρνες πολιτιστικές μορφές αναπαράγουν και τελικά ενισχύουν. Η καταστροφή των ορίων μεταξύ των προηγουμένως αυτόνομων σφαιρών (βλ. J. Habermas και M. Weber), και κατά συνέπεια αυτών της πολιτιστικής σφαίρας οδηγεί σε μία θεμελιακή πολιτισμική μεταβολή όπου «η διάλυση της αυτόνομης σφαίρας της κουλτούρας ισοδυναμεί με μία έκρηξη, μία χωρίς προηγούμενο διεύρυνση της κουλτούρας, απ' άκρον σ' άκρο του κοινωνικού χώρου, σε σημείο που να μπορεί να λεχθεί ότι το κάθε τι στην κοινωνική ζωή – από την οικονομική αξία και την κρατική εξουσία μέχρι τις διάφορες πρακτικές και την ίδια τη δομή της ψυχής – έχει γίνει πολιτιστικό»<sup>30</sup>. Μ' αυτή την έννοια, ο μεταμοντερνισμός πρέπει να εξεταστεί ως πολιτισμικό φαινόμενο, αναφορικά με το γενικό μετασχηματισμό της κουλτούρας στα πλαίσια του ύστερου καπιταλισμού ως συστήματος.

Η διαμάχη μοντέρνο-μεταμοντέρνο φαίνεται να έχει καταλαγιάσει, αφήνοντας πίσω της (μπροστά μας), την κρίση σ' όλα τα επίπεδα και τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής αλλά και της ζωής γενικότερα, ή, κατ' άλλους, ένα νέο τύπο κοινωνίας. Στο χώρο της κοινωνιολογίας παρατηρείται κατά τον R. Boudon «ένα είδος ασφυξίας του πιο ευγενούς μέρους της επιστήμης που είναι η στοχαστική λειτουργία της. Αυτή η μεγάλη ιδιότητα της κλασικής κοινωνιολογίας τείνει να εκλείψει προς όφελος του περιγραφικού... θα έπρεπε λοιπόν να καταβληθεί προσπάθεια για την αποκατάσταση της κοινωνιολογίας που έχει στοχαστικό/γνωστικό χαρακτήρα»<sup>31</sup>.

Αν λοιπόν πράγματι πρόκειται για κρίση, την οποία εκφράζει η μετανεωτερικότητα ή ύστερη νεωτερικότητα – πώς στοιχειοθετείται και θεωρητικοποιείται από τον κοινωνιολογικό λόγο, και τι προτείνεται για την αντιμετώπισή της; Και αν πάλι πρόκειται για μία νέα μορφή κοινωνίας υπό διαμόρφωση, τότε ποια είναι η θέση της κοινωνιολογίας σ' αυτήν και πως διαμορφώνεται ο κοινωνιολογικός λόγος; Θ' ασχοληθούμε εδώ με μία πρώτη θεώρηση του αντικειμένου, με στόχο την «πανοπτική» κατανόηση των πραγμάτων, χωρίς να υπεισέλθουμε στις επί μέρους θεωρίες πέρα από όσο είναι αναγκαίο.

Όσον αφορά κατ' αρχήν τις θεωρητικές προσεγγίσεις που δεν δέχονται ότι η παρούσα κατάσταση είναι πραγματικά «νέα», ή ότι εν πάση περιπτώσει αυτό το νέο στοιχείο δεν είναι αρκετά θεμελιακό ώστε να απαιτεί την εγκατάλειψη των υφισταμένων προτύπων και βασικών παραδειγμάτων της κοινωνιολογίας, ότι πρόκειται με άλλα λόγια για μία προσωρινή ανωμαλία σε μία κατά βάση, συνεχή νεωτερικότητα: τα φαινόμενα που άλλοι περιγράφουν ως εκδηλώσεις μιας συνολικά νέας κατάστασης, της μετανεωτερικότητας, αναφέρονται εδώ ως εκδήλωση της «κοινωνίας σε κρίση», πράγμα που υποδηλώνει ότι η τελευταία διατηρεί βασικά την ταυτότητά της και αγωνίζεται να την διατηρήσει<sup>32</sup>. Νέα φαινόμενα και παρεκκλίσεις από τα κλασικά πρότυπα είναι αποτέλεσμα της παρουσίας αδυναμίας του κοινωνικού συστήματος να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή του με την παλιά «κλασική» μορφή. Στην κατηγορία αυτή ο Bauman κατατάσσει θεωρητικούς όπως τον Cl. Offe και τον J. Habermas.

Για τον Habermas, η καπιταλιστική κοινωνία στην παρούσα φάση της διέρχεται μία «κρίση νομιμοποίησης», καθώς οι υποστηρικτικές του συστήματος λειτουργίες του κράτους απαιτούν τέτοιες μεταφορές πόρων που καταλήγουν σε υπονόμηση των ιδίων των όρων επιβίωσης του καπιταλιστικού συστήματος. Η ηθική και πολιτική στήριξη για το σύστημα δεν έρχεται στο απαιτούμενο μέγεθος και η προηγούμενη μονολιθική ιδεολογική κυριαρχία υποχωρεί μπρος σε μία πολιτισμική ετερογένεια. Ο Habermas προβάλλει τη θέση του Max Weber ότι στον καπιταλισμό ο βίοςκοσμος έχει μετασχηματιστεί υπό το βάθος των αναγκών του συστήματος και έχει απογυμνωθεί από ηθικές, εκφραστικές ή στοχαστικές διαστάσεις, καθώς η γνωστική-εργαλειακή εκλογίκευση επέτρεψε στο οικονομικό υποσύστημα/στις οικονομικές λειτουργίες να «αποικίσουν» τα κοινοτικά και διποκειμενικά πεδία δράσης<sup>33</sup>.

Ο Habermas αναφέρεται στη σύγκρουση που πρώτα αναλύεται από τον Marx, μεταξύ των επιταγών του συστήματος και εκείνων του βιοκόσμου και υποστηρίζει ότι ο Weber απέτυχε να συλλάβει ότι «τα παθολογικά παραπροϊόντα του νεωτερισμού» ήταν αποτέλεσμα της ανάπτυξης των γνωστικών-εργαλειικών τρόπων εκλογίκευσης, που επεκτάθηκαν και πέρα από το σημείο που απαιτούσαν πραγματικά οι ανάγκες του συστήματος (προκειμένου για το κράτος και την οικονομία), κυριαρχώντας έτσι σε αυτά που θα έπρεπε να είναι «επικωινω-

νακά δομημένες περιοχές ζωής»<sup>34</sup>. Δεδομένου όμως, ότι ο καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση του επικοινωνιακού δυναμικού του λόγου, η κοινωνική θεωρία θα έπρεπε να επιζητήσει να φέρει σε πέρας το σχέδιο της νεωτερικότητας, αναπτύσσοντας διαδικασίες επικοινωνίας καθολικής ισχύος και αποδοχής εντός του βιοκόσμου. Με τον τρόπο αυτό ο Habermas μεταφέρει την προβληματική, από το επίπεδο της παραγωγής σε εκείνο της κοινωνικής διαντίδρασης με στόχο την ανάπτυξη της μέσω της γλωσσικής επικοινωνίας, και από το υποκειμένο ως παράδειγμα της νεωτερικότητας προς τη διποκειμενικότητα με τη φαινομενολογική αντίληψη ενός διαντιδρασιακού δυναμικού που είναι σε θέση να επιτύχει μια συναινετική σύνθεση των κοινωνικών σχέσεων,

επιζητώντας προπάντων να βασιστεί το κανονιστικό περιεχόμενο της νεωτερικότητας στη συναίνεση και τη νομιμοποίηση<sup>35</sup>. Η κριτική που ασκείται σ' αυτή τη θεωρία είναι ότι, καθώς δεν προχωρεί σε μία ανάλυση των σύγχρονων κοινωνικών σχέσεων, εγκλωβίζεται στο «χώρο του αντιπάλου» (των μεταμοντέρνων με τη φιλοσοφία της γλώσσας και τη γλωσσολογία που χρησιμοποιούν) και, όπως οι σκοποί έχουν κατατεθεί πριν από την ανάλυση, η γλωσσολογία δεν είναι πια παρά μία «caution illusoire». Ακόμη, ότι το θεωρητικό πρότυπο που χρησιμοποιείται – το παράδειγμα της επιδίωξης «επικοινωνιακής συναίνεσης» – μοιάζει περίεργα με τα ήθη του μικρόκοσμου των διανοούμενων, όπου η συζήτηση, όταν αναφέρεται σε θεωρητικές έννοιες, χαρακτηρίζεται από λογική συμπεριφορά και αμοιβαία αναγνώριση των αξιώσεων του κάθε μέλους να συμμετάσχει στη διαμόρφωση αυτού που αποκαλούν αλήθεια και δεν αποτελεί έτσι παρά ένα σχέδιο από διανοούμενο σε διανοούμενους, δεδομένου ότι προτείνει στρατηγικές που αναπτύχθηκαν σε συγκυρίες που είναι διαφορετικές από τη σύγχρονη εξέλιξη των κοινωνικών δομών<sup>36</sup>. Η δεύτερη μεγάλη τάση όσον αφορά το λόγο της κοινωνιολογίας είναι εκείνη που θεμελιώνει την προβληματική της στο συμπέρασμα ότι η κίνηση πέρα από τα κοινωνικά, πολιτικά και επιστημολογικά όρια του μοντερνισμού έχει επιτελεσθεί. Στην περίπτωση αυτή, όπου θα βρισκόμαστε μπρος σε αυτό που ο Baudrillard απεκάλεσε «το τέλος του κοινωνικού», ποιες θα ήταν οι επιπτώσεις για την κοινωνιολογία, που προέκυψε και



ανέπτυξε τις επιστημολογικές της βάσεις μέσα στα πλαίσια της νεωτερικότητας και του μοντέρνου λόγου;

Η μεταμοντέρνα σύλληψη του ανθρώπινου κόσμου, τον παρουσιάζει ως κατ' εξοχήν πλουραλιστικό, χωρισμένο σε ένα μεγάλο πλήθος κυρίαρχων μονάδων και θέσεων εξουσίας/αυθεντίας, χωρίς οριζόντια ή κάθετη τάξη, είτε στην πραγματικότητα είτε δυναμικά, που στερείται με άλλα λόγια αντικειμενικότητας, αλλά και αναφοράς σε «υπερκοινωνικές», «υπεροπικές» πηγές αλήθειας και νοήματος καθώς αποτελείται από ένα άριστο αριθμό δρώντων (agencies), που είναι όλοι σχετικά αυτοσυντήρητοι και αυτόνομοι, υπόκεινται στις δικές τους αντίστοιχα λογικές και είναι εξοπλισμένοι με τα δικά τους μέσα κύρωσης της αλήθειας. Η διάλυση της αντικειμενικότητας και η κα-

τάγηση μιας κανονιστικής αρχής γενικής παραδοχής σε οικουμενική κλίμακα ως αποτέλεσμα της ακύρωσης της απαίτησης παγκοσμιοότητας του λόγου της νεωτερικότητας συμβαδίζει με μία παρόμοια τάση στον ενδοκοινωνικό χώρο (στο εσωτερικό των εθνικών κοινωνιών)<sup>37</sup>.

Έτσι, ενώ η μοντέρνα θέση προέβαινε στη θεωρητικοποίηση (τόσο στο γνωστικό επίπεδο όσο και σε εκείνο της νομιμοποίησης) των ενοποιητικών τάσεων και ομογενοποιητικών φιλοδοξιών των εθνικών κοινωνιών, η μεταμοντέρνα αντίληψη εστιάζει το ενδιαφέρον στη δραστηριότητα της κοινότητας. Και ενώ η έννοια της κοινωνίας ήταν συνολική και αποκλειστική, η έννοια της κοινότητας στο μεταμοντέρνο λόγο παραπέμπει στην ταυτόχρονη παρουσία πολλών κοινοτήτων, όπου όλες θεωρούνται ως

δρώντα υποκείμενα, στις δραστηριότητες των οποίων και μόνον βασίζονται την ύπαρξή τους οι νέοι «κοινωνικοί» (μάλλον παρά κοινωνικοί) χώροι, χωρίς να συνδέονται με, ή να παραπέμπουν σε, συστηματικές λειτουργίες. Πράγματι, το πρώτο θύμα της μεταμοντερνικότητας ήταν κατά τον Bauman η συστηματική προϋπόθεση, το κοινωνικό σύστημα ως σημασιοδοτική πηγή και εγγύηση του κοινωνικού προτάγματος<sup>38</sup>. Η παραλληλότητα με το νεοφιλελευθερισμό τύπου Hayek που αρνείται κάθε μακροθεωρία – όπως αυτή του Keynes – και οδηγεί στην ακύρωση της κρατικής παρέμβασης λόγω ακριβώς της άγνοιας της πραγματικότητας, είναι εμφανής. Με βάση τα παραπάνω, η μεταμοντέρνα κοινωνιολογία ασχολείται με το «μικρό», το «τοπικό», δείχνοντας ιδιαίτερη προτί-

μηση για τις γλωσσικές προσεγγίσεις. Ο τόνος δίνεται από τον J.F. Lyotard για τον οποίο «...η κοινωνία που έρχεται όπου παρ'άλληλα, με την κρίση του μοντέρνου λόγου... οι παλιοί πόλοι έλξης που απαρίζονται από τα κράτη-έθνη, τα κόμματα, τα επαγγέλματα, τους θεσμούς και τις ιστορικές παραδόσεις χάνουν το θέλγητρό τους...παραπέμπει λιγότερο σε μία νευτώχεια ανθρωπολογία (όπως ο στρουκτουραλισμός και η θεωρία των συστημάτων) και περισσότερο σε μία πραγματική των γλωσσικών μορίων»<sup>39</sup>.

Μέσα σ' ένα κοινωνικό χώρο λίγο-πολύ χαοτικό, ο Lyotard, προτάσσοντας μεταξύ άλλων τη θεωρία των καταστροφών του R. Thom αναζητεί στερεό έδαφος στο επίπεδο του (χρωροχρονικά) τοπικού (δεν υπάρχουν, όπως λέει, παρά «νησίδες ντετερμινισμού», «ο καθορισμός είναι πάντοτε τοπικός», «μορφογένεση...»), εστιάζει το ενδιαφέρον στα «σύννεφα της κοινωνικότητας» προϊόντα των ποικίλων «γλωσσικών παιγνίων», που χαρακτηρίζονται από την «ετερογένεια των στοιχείων» και «δεν οδηγούν σε θεσμοθέτηση παρά κατά πλάκες, εν είδει τοπικού ντετερμινισμού»<sup>40</sup>. Ας επαναληφθεί βέβαια εδώ εν παρόδω, ότι τίθενται τεράστια προβλήματα για το σύγχρονο κοινωνιολόγο από την «πειραματική» και άκριτη εφαρμογή θεωρητικών μοντέλων που προέρχονται από το χώρο της φυσικής και των μαθηματικών.

Παίρνοντας τον αντίποδα του Habermas, ο Lyotard απορρίπτει τη δυνατότητα επίτευξης νομιμοποίησης μέσω μιας καθολικής συναίνεσης, λόγω της «ετερομορφίας των γλωσσικών παιχνιδιών» ενώ, ακόμη και σε περίπτωση συναίνεσης όσον αφορά τους κανόνες που καθορίζουν κάθε παιχνίδι, αυτή η συναίνεση δεν μπορεί παρά να είναι «τοπική». Αναφέρεται στον «κατακερματισμό του κοινωνικού σε εύκαμπτα δίκτυα γλωσσικών παιχνιδιών» πράγμα που «μπορεί να φανεί πολύ απόμακρο σε σχέση με μία μοντέρνα πραγματικότητα» ... καθώς «μερικοί θα επικαλεσθούν τουλάχιστον το βάρος των θεσμών που επιβάλλουν όρια στα παιχνίδια... εντούτοις... σήμερα γνωρίζουμε ότι το όριο, που αντιπαράτάσει ο θεσμός στο δυναμικό της γλώσσας σε “κινήσεις” δεν είναι ποτέ πάγιο... Ο ίδιος είναι μάλλον το προσωρινό αποτέλεσμα και το ρησικινδύνευμα στρατηγικών της γλώσσας...»<sup>41</sup>

Θα πρέπει λοιπόν κατά τον Lyotard να «συνοδεύσουμε τη μεταφυσική στην πώση της, όπως θα έλεγε ο Adorno, αλλά χωρίς να πέσουμε στον κρατούντα θετικιστικό πραγματισμό... προς το παρόν, η άμυνα των λόγων (sic) γίνεται με “μικρολογίες”»<sup>42</sup>. Η αμφισβήτηση της γενικής συναινετικής αρχής, παρ'άλληλα με τη διάβρωση της ολιστικής/συστημικής προϋπόθεσης ως βάσης της κοινωνιολογικής ανάλυσης οδήγησε έτσι τη μεταμοντέρνα κοινωνιολογία από το παράδειγμα της (παλιάς) συστημικότητας με την ενεργή παρουσία ενός πλέγματος θεσμών ενσωμάτωσης σε εκείνο της νοηματικής διερεύνησης των (νέων) κοινοτικών χώρων που θεμελιώνονται στη δραστηριότητά τους και μόνο (επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στη μερικότητα και την έλλειψη ενότητας και αγνοώντας άλ-

λες διαστάσεις του κοινωνικού γίνεσθαι). Στη συμβολή της εθνομεθοδολογίας (Garfinkel), της φαινομενολογίας (Schütz), της ερμηνευτικής φιλοσοφίας (Gadamer) και της θεωρίας των γλωσσικών παιγνίων (Wittgenstein), ο μεταμοντέρνος κοινωνιολόγος μετατρέπεται σε «διεργημένα» που έχει ως λειτουργία τη διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων και «παραδόσεων»<sup>43</sup>.

Η μεθοδολογική προσέγγιση εκφράζεται από τη «σε βάθος περιγραφή» του Cl. Geertz, που, βασισμένη στην ανθρωπολογική πρακτική συνθέτει το αντικείμενό της ως πολιτισμικά ξένο, σε τρόπο που να απαιτεί αποκωδικοποίηση και ερμηνεία. Βασισμένος στη δική του «γηγενή» παράδοση, ο κοινωνιολόγος εισχωρεί σε διαδοχικά στρώματα νοημάτων της παράδοσης υπό διερεύνηση, λειτουργώντας στο «interface» μεταξύ «γλωσσικών παιγνίων» ή «μορφών ζωής» όπου, δύο ή περισσότερες παραδόσεις έρχονται σε επικοινωνιακή επαφή και αποκαλύπτουν τα περιεχόμενά τους»<sup>44</sup>.

Παρά την επίκαιρη και ενδιαφέρουσα διάσταση, μία τέτοια προσέγγιση θα κινδύνευε να χαρακτηριστεί ότι αντιφάσκει με την ίδια την έννοια της κοινωνιολογίας ως μιας κοινωνικής επιστήμης που γενικεύει και συστηματοποιεί, με στόχο την ορθολογική ανάλυση της κοινωνικής ολότητας (Featherstone)<sup>45</sup>. Προτείνεται λοιπόν, αντί για μία μεταμοντέρνα κοινωνιολογία, μία «κοινωνιολογία του μεταμοντερνισμού». Και αυτή όμως δεν είναι, σύμφωνα με τον Smart, απαλλαγμένη αντιφάσεων, δεδομένης της «κρίσης των θεμελίων» και της κριτικής που ασκήθηκε στις «μεγάλες αφηγήσεις»<sup>46</sup>. Σαν μία τέτοια προσέγγιση πάντως, κάτι σαν ένα νέο παράδειγμα, ο Bauman προτείνει μία «κοινωνιολογία της μεταμοντερνικότητας», που θα έπαιρνε ως προϋπόθεση το ότι «η φιλοδοξία της νεωτερικότητας για την ανθρώπινη χειραφέτηση αποτελεί ακόμη μία βιώσιμη δυνατότητα, και μία που σίγουρα αξίζει να προωθηθεί κανείς»<sup>47</sup> και ότι, δεδομένης της σχετικής εγκατάλειψης του κοινωνικού πεδίου από το κράτος, ο κοινωνιολογικός λόγος θα μπορούσε να αποτελέσει μία κριτική δύναμη για την επίδωξη αυτού του στόχου.

Όμως, σε αντίθεση με τον Habermas, που προτείνει την ολοκλήρωση «του ημιτελούς προγράμματος της νεωτερικότητας», ο Bauman προβάλλει την αναγκαιότητα μιας «μεταμοντέρνας στρατηγικής». Και, «αυτό που καθιστά “μεταμοντέρνα” μια στρατηγική που αρνείται να αποκηρύξει τις μοντέρνες δεσμεύσεις της, είναι η ευθύτητα με την οποία αναγνωρίζει τα θεμέλιά της ως υποθέσεις». Έτσι, «σε ένα πραγματικά μεταμοντέρνο πνεύμα, μία τέτοια στρατηγική αναφέρεται σε αξίες (μάλλον παρά σε νόμους), σε υποθέσεις αντί για θεμέλια, σε σκοπούς και όχι σε βάσεις». Και «είναι αποφασισμένη να υπάρξει χωρίς την άνεση που απεκόμιζε στο παρελθόν από την πεποίθηση ότι η ιστορία είναι στο πλευρό της και ότι το αναπόφευκτο της τελικής επιτυχίας είναι εκ των προτέρων εγγυημένο από τους φυσικούς νόμους».

Μία τέτοια αλλαγή στρατηγικής θα επικέντρωνε το ενδιαφέ-

ρον σ' αυτό που επιφορτίστηκε ο κοινωνιολογικός λόγος καθ' όλη την ιστορία του: δηλαδή στο να καταστήσει το αδιαφανές, να εκθέσει τους δεσμούς που συνδέουν τις ορατές βιογραφίες με τις αθέατες κοινωνικές διαδικασίες...» Όμως «θα έπρεπε να επανεξετάσει το θεωρητικό της αντικείμενο, δεδομένου ότι πρόκειται για μία κοινωνία διαφορετική από εκείνη που γέννησε τον κοινωνιολογικό λόγο»<sup>48</sup>.

Σε αντίθεση λοιπόν με τη μεταμοντέρνα κοινωνιολογία, η κοινωνιολογία της μεταμοντερνικότητας παραπέμπει όχι σε νέες διαδικασίες και νέους σκοπούς του κοινωνιολογικού έργου αλλά στην αναθεώρηση του αντικειμένου διερεύνησης.

Η «προβληματοποίηση» της δύναμης και της εξουσίας, του κέντρου, των μεγάλων θεωριών κ.λπ. από τις μεταμοντέρνες προσεγγίσεις δεν θα έπρεπε να οδηγήσει στην «ακύρωση» της κοινωνιολογίας μέσα από τον κατακερματισμό του αντικειμένου της και την παράλληλη άρνηση κάθε μακροθεωρίας, αλλά σε μία προσπάθεια θεωρητικής ανασυγκρότησης, με τη διερεύνηση και αναζήτηση της πολλαπλότητας και της ιδιαιτερότητας, στα πλαίσια μίας αυξανόμενης συνθετότητας.

Αντίστροφα, η συνθετότητα και ο εμφανής κατακερματισμός των ημερών μας δεν θα έπρεπε να μεταφραστούν στη θεωρία (και στην πράξη) στην απόρριψη του Λόγου και της προκύπτουσας χειραφετητικής πολιτικής οδηγώντας σε θεωρητικούς και πολιτικούς «τοπικισμούς» – ή σε μία πράξη παθητικής αποδόμησης του Λόγου ad infinitum. Αν τελικά, η αποδόμηση δεν καταλήγει σε θεωρητικές ανακατασκευές αλλά εμποδίζει να βεβαιώσουμε, να εκθέσουμε, να αναγνωρίσουμε οτιδήποτε, τότε σίγουρα οδηγούμαστε όχι στη «διαφορά» αλλά στην «αδιαφορία», όπου «nothing is anything and everything is everything else» (Kearney)<sup>49</sup>.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. βλ. C. Ruby, *Le Champ de Bataille*, L' Harmattan, 1990, σελ. 26
2. στο ίδιο, σελ. 26-27.
3. βλ. D. Riesman, *The Lonely Crowd*, Yale University Press, 1950.
4. βλ. και A. Touraine, *Critique de la Modernité*, Fayard, 1992, σελ. 218 κ.ε.
5. βλ. J. Baudrillard, «Το 2000 δεν θα έρθει ποτέ» στο *Αεβιαθάν* 7/1990, σελ. 104.
6. στο ίδιο, σελ. 115 και 106.
7. στο ίδιο, σελ. 105 και 115.
8. D. Kellner, *Jean Baudrillard, From Marxism to Post Modernism and Beyond*, Polity Press, 1989, σελ. 214-215.
9. βλ. C. Lasch, *The Culture of Narcissism*, Abacus, 1980.
10. G. Lipovetsky, *L' ère du vide*, Folio, 1983, σελ. 18.
11. στο ίδιο, σελ. 16-18.
12. βλ. και A. Touraine, *ό.π.*, σελ. 219.
13. στο ίδιο, σελ. 221.
14. στο ίδιο, σελ. 224.
15. M. Maffesoli, *L' ombre de Dionysos*, Méridiens, 1985.
16. Γ. Χάλαρης, «Οι πολιτισμικές επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών» στο Γ. Λιοδάκης (επιμ.), *Κοινωνία, Τεχνολογία και Αναδιάρθρωση της Παραγωγής*. Εκδόσεις Παπαζήση, 1993, σελ. 417-426.

17. E. Enriquez, «L' Entreprise comme lien Social» στο R. Sainsaulieu (ed.) *L' Entreprise: Une affaire de Société*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, σελ. 203.

18. B. Smart, «Modernity, Postmodernity and the Present» στο *Theories of Modernity and Postmodernity*, Sage, 1990, σελ. 14-16.

19. J.-F. Lyotard, *La Condition Postmoderne*, ed. de Minuit, 1979, σελ. 3.

20. D. Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Heinemann, 1976.

21. βλ. J. Derrida, *De la Grammatologie*, ed. de Minuit, 1967 και «La Différance», στο *Théorie d' ensemble*, ed. du Seuil, 1968.

22. βλ. και Z. Bauman, *Intimations of Postmodernity*, σελ. 130-131.

23. C. Lemert, «General Social Theory, Irony, Postmodernism» στο S. Seidman and D. Wagner (eds.), *Postmodernism and Social Theory*, Blackwell, 1992, σελ. 38.

24. βλ. B. Smart, *ό.π.*, σελ. 22-23.

25. H. Foster, «Postmodernism: A preface» στο H. Foster (ed.), *Postmodern Culture*, Pluto, 1985, p.X.

26. J.-F. Lyotard, «Interview» στο *Theory, Culture and Society*, 5(2/3), 1988, σελ. 302.

27. στο ίδιο.

28. B. Smart, *ό.π.*

29. S. Lash, «Postmodernism as Humanism?» στο *Theories of Modernity...*, *ό.π.*, σελ. 71.

30. F. Jameson, «Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism», NLR, 146, σελ. 87.

31. R. Boudon, «Entretien», στο *Sciences Humaines*, 29/1993, σελ. 39-41.

32. βλ. Z. Bauman, *ό.π.*, σελ. 43.

33. στο ίδιο, σελ. 45-46.

34. J. Habermas, *The Theory of Communicative Action*, vol. 2, Beacon Press, 1987, σελ. 304 κ.ε.

35. C. Ruby, *ό.π.*, σελ. 195 κ.ε.

36. στο ίδιο.

37. Z. Bauman, *ό.π.*, σελ. 35-36.

38. στο ίδιο.

39. J.-F. Lyotard, *ό.π.*, σελ. 8.

40. στο ίδιο.

41. στο ίδιο.

42. J.-F. Lyotard, «Interview» στην εφ. *Le Monde*, 1/7/1984.

43. βλ. Z. Bauman, *ό.π.*, σελ. 36 και 42.

44. στο ίδιο, σελ. 106.

45. M. Featherstone, «In pursuit of the Postmodern: an introduction» στο *Theory Culture and Society*, 5(2/3) 1988, σελ. 205.

46. B. Smart, *ό.π.*

47. Z. Bauman, *ό.π.*, σελ. 108-112.

48. στο ίδιο.

49. R. Kearney, *Dialogues With Contemporary Continental Thinkers*, Manchester 1984. Αναφέρεται στον S. Corbridge «Marxismes, modernities and moralities» στο *Society and Space*, 11/1993, σελ. 466.